

Hasan BELLO

**KONTRIBUTI I DR. IBRAHIM TEMOS PËR REFORMIMIN E
SISTEMIT ARSIMOR OSMAN**

Një personalitet me origjinë shqiptare, që ka lënë gjurmë në historinë politike dhe në mendimin pedagogjik osman është edhe dr. Ibrahim Temo. Ai u lind më 21 mars të vitit 1865 në qytetin e Strugës, në lagjen “Murat Çelebi”.¹ Pasi mori arsimin fillor në qytetin e lindjes, në vitin 1884 ai shkoi në Stamboll ku u regjistrua për të vazhduar studimet në Fakultetin Ushtarak të Mjekësisë (*Askeri Tibbiye-i Şahane*). Gjatë viteve të studimit, ai ra në kontakt me figura të njohura të kohës, disa prej të cilëve, bashkëstudentë me të, dhe në prill të 1889 themeluan organizatën politike “İttihad ve Terakki” (“Bashkim dhe Përparim”).² Kjo organizatë, shumë shpejt u kthye në një lëvizje opozitare, e cila e frymëzuar nga parimet e Revolucionit Borgjez Francez (1789) synonte mbledhjen e Parlamentit dhe kthimin e Perandorisë Osmane në monarki kushtetuese. Për arsye politike, i ndjekur nga sulltani dhe qeveria osmane, pjesën dërrmuese të jetës ai e kaloi në Rumani. Megjithatë, gjatë gjithë kohës dr. I. Temo luajti një rol aktiv. Ai ruajti lidhje me figura të njohura të lëvizjes xhonturke në emigracion, shkroi artikuj në gazeta e revista të njohura të kohës, shqiptare e të huaja, hartoi

---

¹ Kristaq Prifti, *Doktor Ibrahim Temo - Jeta dhe Vepra 1865-1945*, Prishtinë: Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore i Kosovës, 1996, f. 13.

² Për më gjerë lidhur me rolin e dr. Ibrahim Temos në lëvizjen xhonturke shih: Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Ankara: IMGE kitabevi, 2014; Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri Millî Mücadele*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012; M.Şükrü Hanioğlu, *Bir siyasal örgüt olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jon Türklük* (1889-1902), İstanbul: İletişim yayınları, 1987.

memorandume drejtuar sulltanit, qeverisë osmane dhe personaliteteve më të njohura të Evropës, në të cilat ngriti probleme të ndryshme mbi reformat që duheshin realizuar në Perandorinë Osmane.

Një vend të rëndësishëm në kujtimet³ artikujt, memorandumet dhe epistolarin⁴ e dr. I. Temos zë edhe çështja shqiptare. Për vetë peshën dhe vendin që zë kjo figurë në historinë e Perandorisë Osmane dhe Rilindjen Kombëtare Shqiptare, shqyrtimi i pikëpamjeve që ai ka dhënë mbi reformimin e sistemit arsimor osman dhe shkollat e huaja në trojet shqiptare është një obligim shkencor. Në një memorandum që dr. I. Temo dhe atdhetarët e kolonisë shqiptare të Bukureshtit i dërguan qeverisë osmane në korrik të 1896, protestohej ashpër kundër propagandës së Greqisë, Serbisë, Bullgarisë dhe Malit të Zi, të cilat, duke shtuar vazhdimisht shkollat dhe kishat e tyre në viset shqiptare synonin të asimilnin popullsinë vendase. Kisha dhe shkolla, që në Shqipërinë e Poshtme (në Toskëri) funksiononin në greqisht, kurse në Maqedoninë e Sipërme dhe në Gegëri në sllavisht - shkruhej në memorandum - u shërbenin interesave të huaja politike, Greqisë dhe shteteve sllave, që synonin të errësonin shpirtin e shqiptarëve dhe t'i bënin ata për vete, t'i asimilnin e t'i shkombëtarizonin. Për të penguar këtë politikë antikombëtare, shqiptarët e Bukureshtit i kishin parashtruar Patrikanës protesta të njëpasnjëshme, ku i kërkonin që kisha të mos përdorej si mjet për helenizimin e shqiptarëve ortodoksë, që nuk kishin asnjë lidhje me grekët as nga gjaku as nga kombësia. Për t'i dhënë fund dhunës dhe arbitraritetit politik në Shqipëri dhe veprimtarisë antishqiptare të shteteve ballkanike, e cila sipas patriotëve shqiptarë lejohej edhe nga vetë sulltani, ata kërkonin që:

a) qeveria osmane të lironte të gjithë shqiptarët e burgosur dhe të internuar për arsye politike;

b) të njëjhej kombësia shqiptare dhe përkatësia fetare të mos përziheshin me atë kombëtare dhe;

c) me qëllim për të penguar propagandat e huaja kishtaroshkolllore dhe për të mos u dhënë mundësi shteteve fqinjë t'i përdorin kishat dhe shkollat si vegla të tyre politike, ishte e nevojshme që, në viset me popullsi shqiptare, shërbimi fetar të bëhej në shqip. Gjithashtu,

³ *Ibrahim Temo`nun Ittihad ve Terakki Anıları*, Istanbul: Arba yayınları, 2000.

⁴ Epistolarit dhe dokumentacioni personal i dr. Ibrahim Temos që nga viti 1960 ruhet në Arkivin Qendror të Shtetit. Ai iu dhurua shtetit shqiptar nga familja dhe bashkëshortja e tij Nafije Temo, sipas porosisë së bashkëshortit.

kërkohej që në këto vende të hapeshin shkolla kombëtare, ku mësimi të zhvillohej në gjuhën shqipe.⁵

Një nga bashkëhartuesit e Memorandumit të mësipërm, dr. I. Temo, në thirrjen “Bashkatdhetarë shqiptarë” të hartuar në vitin 1897, pasi përshkruante gjendjen e mjerueshme të popullsisë shqiptare në Perandorinë Osmane, si shkaktar kryesor për situatën e krijuar ai akuzonte regjimin e Abdyl Hamitit II, valinjtë dhe funksionarët osmanë. Sipas tij, projektet për reforma që ata i kishin dërguar qeverisë osmane, kishin shkuar kot dhe nuk kishin marrë asnjë përgjigje. Padishahut - shkruante ai - as që i shkonte ndërmend të plotësonte dëshirat e shqiptarëve për zhvillimin e arsimit dhe të ekonomisë së vendit. Ndërkohë që vazhdonte t’u bënte lëshime serbëve, malazezëve, bullgarëve dhe grekëve, të cilët, duke patur mbështetjen e Ruisë po ndërhyenin hapur në Vilajetin e Kosovës, Shkodrës, Manastirit dhe Janinës, duke punuar për të helmuar ndërgjegjen e shqiptarëve dhe për t’i përçarë ata. Ky ishte edhe “shpërblimi” për shërbimet që shqiptarët i kishin bërë Perandorisë Osmane, duke derdhur gjakun në shkretëtirat e Arabisë dhe Afrikës.⁶

Dr. I. Temo ishte nga të parët intelektualë shqiptarë që ngriti zërin dhe vuri në spikamë rrezikun që i kanosej vendit nga shkollat e huaja. Në një artikull që botoi në revistën *Albania* të Faik Konicës me titull “La Bulgarisation de l’Abanien” (“Bullgarizimi i Shqipërisë”), ai fliste hapur mbi zgjerimin e ndërhyrjes së Bullgarisë dhe të shteteve të tjera ballkanike. Sipas tij, këto shtete, në saje të lëshimeve që u kishte bërë Porta e Lartë kishin krijuar kishat dhe shkollat e tyre në një pjesë të madhe të Shqipërisë. Më tej, ai e vinte theksin në rrezikun e madh që përbënin këto shkolla në drejtim të shkombëtarizimit dhe të sllavizimit të territoreve dhe popullsisë shqiptare. Përpjekjet e këtyre shteteve për të rikrijuar “Bullgarinë e madhe” apo perandoritë e tjera mesjetare greke e serbe, ai i quante qesharake dhe pjellë të një fantazie të shfrenuar. Megjithatë, dr. I. Temo, nuk harronte të paralajmëronte qarqet shoviniste ballkanike se veprimtaria e tyre propagandistike në fushën e arsimit do të çonte, pa e kuptuar edhe ata vetë, në shpërthimin e

⁵ *Arkivi Qendror i Shtetit* (më tej: AQSH), Fondi (më tej: F) 19, Dosja (më tej: D).18, fl. 1. Memorandum i Ibrahim Temos dhe i patriotëve të Kolonisë Shqiptare të Bukureshtit drejtuar sulltanit, korrik 1896.

⁶ *AQSH*, Fondi 19, dos. 21, fl. 36. Pamfleti “Bashkatdhetarë shqiptarë”, 1897.

ndjenjave nacionale shqiptare, në një aksion të dhunshëm dhe në një revansh të tmerrshëm kundër tyre.⁷

Përpjekjet e bëra nga sulltan Abdyl Hamiti II për ta rikthyer në Stamboll, ai i shfrytëzoi për t'i parashtruar kërkesa në favor të çështjes shqiptare. Në shtator të vitit 1899, dr. I. Temon i dorëzoi funksionarit të lartë osman gjeneral Ahmet Xhelaledin Pashës një Promemorie prej 8 faqesh. Kjo Promemorie përmbante kërkesa me karakter arsimor dhe kulturor, të cilat do ta ndihmonin popullin shqiptar për ta afirmuar identitetin e tij kombëtar dhe për të parandaluar politikën asimiluese të shteteve fqinje.⁸ Sipas dr. I. Temos, shqiptarët myslimanë që përbënin edhe shumicën e popullsisë ishin të bashkuar me këto kërkesa me vëllezërit e tyre të krishterë dhe po mbronin kombësinë, moralin dhe nderin e tyre kundrejt rrezikut të sllavizimit, greqizimit dhe latinizimit. Ai kritikonte funksionarët osmanë, nga qeveritarët më të lartë e deri tek drejtorët e arsimit në vilajete, për shkak se ata i shikonin me indiferentizëm propagandat e huaja dhe nuk shqetësoheshin aspak ndaj rrezikut të shkombëtarizimit që u kanosej shqiptarëve. Mungesa e shkollave shqipe nga njëra anë dhe përhapja e shkollave e kishave sllave e greke në Vilajetin e Kosovës, Manastirit dhe Janinës, nga ana tjetër, kishin krijuar sipas dr. I. Temos një gjendje të rëndë për popullsinë shqiptare. Për ta ilustruar këtë situatë, ai sillte si shembull pozitën e një njeriu, të cilit i kishin vendosur shkelmin në bark dhe po i zinin frymën. Dr. I. Temo i bënte thirrje sulltan Abdyl Hamitit II dhe qeverisë së Stambollit se dobësimi i lidhjeve midis shqiptarëve dhe Perandorisë Osmane kishte ndodhur pikërisht për shkak të kësaj politike. Prandaj, në qoftë se qeveria osmane do të hapte në çdo anë të Shqipërisë shkolla shqipe, jo vetëm që do t'u pritej rruga propagandave të huaja, por do të forcoheshin njëherazi edhe lidhjet e shqiptarëve me Perandorinë Osmane. Ai kundërshtonte me forcë të gjithë ata funksionarë konservatorë osmanë, të cilët, duke njohur rolin e shkollave në ngritjen e ndërgjegjes kombëtare të shqiptarëve, kishin frikë se hapja e tyre do të çonte në shkaputjen e Shqipërisë nga Perandoria Osmane. Shqiptarët, sipas dr. I. Temos, e kishin pasur gjithmonë të zhvilluar ndërgjegjen kombëtare. Për ta vërtetuar këtë, ai i sugjeronte funksionarëve osmanë që të pyesnin ndonjë shqiptar për kombësinë e tij. Me bindje të plotë, ai shkruante se nga nëpunësi më i lartë e deri tek shqiptari më i thjeshtë,

⁷ Ibrahim Temo, "La Bulgarisation de l'Abanien", *Albania*, nr. 4, 15-31.7.1898, f. 63-64.

⁸ K. Prifti, *Doktor Ibrahim Temo...*, f. 162.

goftë ky mysliman ose i krishterë, do t'u thoshte se “Lavdi Zotit, jam shqiptar”, duke u lavdëruar me kombësinë e tij. Dr. I. Temo i bënte thirrje sulltanit se për të forcuar lidhjen e shqiptarëve me Perandorinë Osmane, Stambolli duhet të zbatonte një politikë tolerante dhe më të drejtë ndaj shqiptarëve, sidomos në drejtim të hapjes së shkollave dhe lëvrimin të gjuhës shqipe. Kjo do të ndihmonte në forcimin e unitetit jo vetëm mes shqiptarëve myslimanë dhe Perandorisë Osmane, por edhe me shqiptarët ortodoksë. Si shembull ai sillte qëndrimin e tyre në Luftën Greko-Turke (1897), të cilët nuk kishin rënë në kurthin e propagandës dhe shoqërive greke që vepronin në Shqipërinë e Jugut, por përkundrazi bashkërisht me forcat osmane u ishin kundërvënë ushtrisë pushtuese greke kur ajo kishte sulmuar Vilajetin e Janinës.

Në Promemorien e dr. I. Temos paraqitet edhe një projekt reformash që Perandoria Osmane duhet të zbatonte në vilajetet shqiptare. Me interes për studimin tonë është sidomos pika tre, ku ai shkruan se të huajt, duke shfrytëzuar doktrinën fetare, i kishin kthyer shkollat dhe kishat në vegla të tyre. Ata, emëronin në to mësues dhe priftërinj grekë në Toskëri dhe bullgarë e serbë në Gegëri. Për t'u dhënë fund ndërhyrjeve të tilla, ai sugjeronte se duheshin plotësuar dy kërkesa të popullit shqiptar: së pari, të krishterëve shqiptar t'u lejohej që në liturgjinë kishtarë të fusnin gjuhën shqipe dhe që Patrikana greke të mos i persekutonte priftërinjtë shqiptarë; së dyti, qeveria osmane të hapte në viset shqiptare shkolla shqipe, ku nxënësit shqiptarë të mësonin edhe gjuhën turke. Dr. I. Temo në këtë promemorie deklaronte haptazi se me bashkimin e shkollave shqiptaro-osmane të katër vilajeteve shqiptare do t'u jepej fund propagandave greko-sllave, si dhe pretendimeve të tyre territoriale në Shqipëri e Maqedoni. Për ta paralizuar krejtësisht ndikimin e shteteve ballkanike, ai ishte i mendimit që qeveria osmane duhet të hapte shkolla edhe për kombësitë e tjera joshqiptare. Kjo strategji do të kishte efekt pozitiv dhe do të bënte që kombësitë në fjalë t'i ndërprisnin lidhjet e tyre me Athinën, Beogradin, Sofjen, Bukureshtin dhe Moskën.⁹ Në tetor 1902-prill 1903 dr. I. Temo pasi dha dorëheqjen si mjek nga një spital i Rumanisë shkoi në Paris për të vijuar specializimin në fushën e okulistikës. Atje, ai vendosi kontakte me miq dhe bashkëpunëtorë, personalitete të njohura të lëvizjes xhonturke. Gjatë kësaj kohe, me kërkesë të dr. I. Temos, u mbajt një mbledhje në

⁹ *AQSH*, Fondi 19, dos.31, fl.97 - 99. Promemorie e Ibrahim Temos paraqitur Ahmet Xhelaledin Pashës, shtator 1899.

shtëpinë e Ahmet Rizait¹⁰ ku morën pjesë drejtuesit kryesorë të kësaj lëvizjeje. Në kujtimet e tij, ai shkruan se në mbledhje kishte parashtruar nevojën e hartimit të një programi, mbi bazën e të cilit duhet të punonin të gjitha degët e partisë “Bashkim dhe Përparim”. Ky program do të shërbente si një platformë për qeverisjen e vendit, kur kjo parti të vinte në fuqi. Dr. I. Temo i tërhoqi vëmendjen drejtuesve të lëvizjes se ata nuk duhet të kufizoheshin vetëm me kritika drejtuar regjimit të sulltan Abdyl Hamitit II, sepse po të vazhdohej kështu, kur të merrnin frenat e shtetit në dorë, nuk do të ishin në gjendje për ta drejtuar atë.

Duke marrë në konsideratë këto propozime, pjesëmarrësit ranë dakord për të përpiluar një program të hollësishëm, për të gjitha degët. Dr. I. Temo mori përsipër që të hartonte pjesën mbi politikën arsimore dhe reformat që partia “Bashkim dhe Përparim” do të ndërmernte kur të vinte në pushtet. Ai e vlerësonte arsimimin e popullit si treguesin themelor të qytetërimit të një kombi. Vendi që zinte një shtet në botën e qytetëruar, sipas tij, përcaktohej nga pesha numerike e numrit të banorëve që dinin të shkruanin e lexonin në raport me popullsinë e përgjithshme. Prandaj, reformimin e sistemit arsimor në Perandorinë Osmane ai e quante si diçka të domosdoshme. Programin arsimor që dr. I. Temo e paraqiti në mbledhjen e radhës përbëhej nga këto pika:

- 1) Vendosja e arsimit fillor të detyrueshëm dhe falas për të gjithë shtetasit e Perandorisë Osmane;
- 2) Programet e këtyre shkollave do të përgatiteshin nga shteti dhe do të kontrolloheshin prej tij;
- 3) Nxënësit që nuk do të vazhdonin studimet e mesme do të mësonin, pas mbarimit të shkollës fillore edhe dy vite të tjera, gjatë të cilave do të merrnin njohuri për profesione të ndryshme që nevojiteshin për jetën;
- 4) Në katundet ose lagjet ku përveç turqve kishte edhe popullsi të kombësive të tjera, kur mblidheshin më tepër se 40 nxënës, do të organizoheshin çdo pasdite dy orë mësimi kushtuar gjuhës amtare. Mësuesit e tyre do të paguheshin nga komunitetet përkatëse ose nga shteti osman;
- 5) Të mos lejohej hapja e shkollave të huaja dhe krerët e komuniteteve fetare të mos ndërhyenin në çështjet e arsimit.

¹⁰ Ibrahim Temo `nun Ittihad ve Terakki..., s.157.

Ata kishin të drejtë që t'i rekomandonin Ministrisë së Arsimit vetëm programet e lëndëve fetare;

- 6) Alfabeti arab ishte i papërshtatshëm për natyrën e gjuhës turke. Prandaj, rekomandohej që në shkolla të futej alfabeti latin, i cili do të lehtësonte mësimin e gjuhës osmane dhe kulturën turke do ta bënte të njohur në Evropë.¹¹

Për shkak të kërkesës së fundit, e cila duhet theksuar se ishte një kërkesë e guximshme për kohën, ai filloi të thirrej nga bashkëpunëtorët xhonturq me nofkën “Latinisti”.¹² Në të vërtetë programi i hartuar nga dr. I. Temo në pjesën më të madhe të tij ishte aplikuar nga vetë administrata e sulltan Abdyl Hamitit II,¹³ çka tregon se ai për shkak të viteve që kishte kaluar në emigracion, ishte shkëputur disi nga realiteti. Gjatë polemikës që zhvilloi me Ahmet Rizain, kur paraqiti programin për organizimin e sistemit arsimor në Perandorinë Osmane, ai e vuri theksin tek nevoja e mbrojtjes së fëmijëve të krishterë, që ishin po aq atdhetarë sa ata myslimanë, nga rreziku i shkombëtarizimit. Ndalimin e shkollave të huaja dhe futjen e mësimin të gjuhës amtare për fëmijët e kombësive joturke, ai e konsideronte si një masë që do t'i priste rrugën procesit të asimilimit të të rinjve të krishterë shqiptarë. Ky program i dr. I. Temos lidhur me organizimin e arsimit nuk u miratua, për shkak se asnjë koleg i partisë “Bashkim dhe Përparim” nuk e kishte hartuar pjesën e vet.¹⁴ Gjithsesi, tashmë ai ka hyrë në analet e historisë së arsimit dhe mendimit pedagogjik osman si programi arsimor i partisë “Bashkim dhe Përparim”, i hartuar nga dr. I. Temo. Në një Promemorie tjetër të shkruar në vitin 1904 dhe që zyrtarisht Perandorisë Osmane i është dërguar në emër të një Komiteti të kombësive të ndryshme,¹⁵ dr. I. Temo si autorë i saj parashtron si zgjidhje më të përshtatshme për çështjen kombëtare shqiptare dy alternativa:

- a) ose vilajetet me popullsi shqiptare të bashkoheshin në një vilajet më vete, duke u veçuar nga territoret e tjera dhe mbi këtë bazë të zbatoheshin edhe reformat;

¹¹ *Po aty*, s.158-159.

¹² *Po aty*, s.159.

¹³ Për këtë shih: Bayram Kodaman, *Abdülhamid devri eğitim sistemi*, Ankara: Turk Tarih Kurumu, 1991; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 2001'e)*, İstanbul: ALFA, 2001, s.206-240; Hasan Ali Koçer, *Türkiye de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi: 1773-1923*. İstanbul: M.E.B. Yayınları, 1991.

¹⁴ *Ibrahim Temo nun Ittihad ve Terakki...*, s.160.

¹⁵ K.Prifti, *Doktor Ibrahim Temo...*, f.193-194.

b) ose të pengoheshin ndërhyrjet e Fuqive të Mëdha në tërësi dhe nga qeveria osmane të zbatoheshin reforma të përgjithshme për të gjithë Turqinë Evropiane.

Krahas këtyre alternativave propozoheshin edhe disa masa me karakter administrativ, ku me interes për objektin tonë të studimit është pika katër, sipas së cilës nga qeveria osmane kërkohej që shkollat e huaja të hiqeshin nga duart e klerit dhe të vendoseshin nën kontrollin e shtetit, sepse, ato ishin bërë burim përçarje midis popujve të ndryshëm të Perandorisë. Kjo masë sugjerohej edhe për grekët e bullgarët, të cilët financonin dhe kishin nën kontroll një pjesë të madhe të këtyre shkollave.¹⁶

Të njëjtin problem ai e shtroi edhe në një letër që i dërgoi ministrit të Brendshëm, Ebu Mukbil Kemal beut, e cila faktikisht kishte trajtën e një promemorie dhe që indirekt i drejtohej vetë sulltanit. Në letër ai shkruante se Madhëria e Tij ishte në dijeni se në gjykimin e Evropës, Perandoria Osmane, kishte mbetur prapa dhe për të mos prishur harmoninë e qytetërimit evropian turqit duheshin dëbuar sa më parë nga Evropa. Këto projekte drejtoheshin kundër turqve si myslimanë dhe ishin mbeturinë e kohës së kryqëzatave. Por, edhe periudha e zbatimit të këtyre mendimeve, sipas tij, nuk do të ishte e largët. Në këtë parashtrësë ai ndalet edhe në politikën e Bullgarisë ndaj Turqisë Evropiane. Bullgaria, sipas dr. I. Temos, po tregohej shumë aktive dhe rrezikonte më shumë se çdo shtet ballkanik popujt e saj. Bullgarët ishin duke punuar me anë të shkollave dhe të kishave, që vetë qeveria osmane i kishte lejuar zyrtarisht, për të përgatitur truallin për pushtimin e vilajeteve shqiptare dhe maqedonase. Ata ishin duke pritur shkatërrimin përfundimtar të Perandorisë Osmane, me qëllim për të realizuar projektet e tyre. Por, sipas tij, që tani ende pa ndodhur kjo ata po përpiqeshin që me “butësi” të shkëpusnin diçka.¹⁷ Në një shkrim të titulluar “Mbi intrigat e fqinjëve në Shqipëri dhe në Maqedoni”, i cili sipas studiuesit Kristaq Prifti i takon fundit të vitit 1904, dr. I. Temo denoncon botërisht përpjekjet që qarqet politike të Athinës, Beogradit dhe Sofjes ishin duke bërë për të shkombëtarizuar popullsinë shqiptare e veçanërisht brezin e ri, me anë të shkollave dhe kishës. Ai e trajtonte veprimtarinë e tyre si një prelud të copëtimit të Shqipërisë dhe

¹⁶ *AQSH*, F. 19, D. 18, fl. 91-93. Promemorie e hartuar nga Ibrahim Temo drejtuar Portës së Lartë, 1904.

¹⁷ *AQSH*, F. 19, D. 31, fl. 75-79. Promemorie e hartuar nga Ibrahim Temo drejtuar ministrit të Brendshëm të Perandorisë Osmane, 1904.

njëkohësisht bënte thirrje se nëse shqiptarët nuk ngriheshin qysh tani, fqinjët ballkanikë do të rrëmbenin pjesët më të mira të atdheut. Dr. I. Temo i ftonte shqiptarët që të shfrytëzonin situatën dhe të përfitonin nga ashpërsimi i kontradiktave midis Fuqive të Mëdha për shkak të çështjes së Lindjes dhe Luftës Ruso-Japoneze të 1904-1905.¹⁸

Pas Revolucionit Xhonturk të vitit 1908 ashtu si tek të gjithë shqiptarët edhe tek dr. I. Temo u ngjallën shpresa të mëdha për të ardhmen e Perandorisë e të popullit shqiptar. Pikëpamja e partisë “Bashkim dhe Përparim” (“İttihat ve Terakki”), lidhur me çështjen e përdorimit të gjuhës ishte: në shkollat fillore shtetërore mësimi përveç se në turqisht do të zhvillohej edhe në gjuhën që flitej nëpër vilajete; në shkollat e ndërmjetme zhvillimi i mësimin në gjuhën turke ishte i detyrueshëm, ndërsa gjuha lokale do të lihej me zgjedhje; hapja e shkollave private do të ishte e lirë, me kusht që ato të ishin nën kontrollin e shtetit.¹⁹ Ndërsa, në Kushtetutë këto të drejta sanksionoheshin në nenin 15 ku thuhej: “Mësimet janë të lira. Çdo qytetar osman ka të drejtë, brenda kufijve të ligjit, të hapë shkolla publike apo private”. Ndërsa sipas nenit 16: “Të gjitha shkollat janë nën kontrollin e shtetit”; “Turqishtja është gjuhë shtetërore; nëpunësi i shtetit është i detyruar të dijë turqisht” (neni18). Kjo politikë që në fillim hasi në kundërshtimin e plotë të popujve myslimanë (arabët, shqiptarët, kurdët, etj.) dhe jomyslimanë (grekët, armenët, bullgarët, rumunët, etj.). Ajo u perceptua dhe konsiderua si një politikë nacionaliste, e cila synonte haptazi turqizimin e kombësive joturke.²⁰ Situata u acarua sidomos pas vendosjes së detyrueshme të gjuhës osmane në shkollat e ciklit të ndërmjetëm. Ky akt, nga etnitë e ndryshme u perceptua si faza e parë e procesit të turqizimit dhe shkaktoi një valë të madhe zemërimi.²¹ Pavarësisht shenjave jo të mira që kishin filluar të shfaqeshin, në kuadër të ndryshimeve që ishin duke ndodhur pas Revolucionit, dr. I. Temo hartoi një Projektligj mbi reformimin e

¹⁸ K.Prifti, *Doktor Ibrahim Temo...*, f.199.

¹⁹ Julius Richter, *A History of Protestant missions in the near East*, Edinburgh: Oliphant, Anderson & Ferrier, 1910, p.180; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye`de Siyasal Partiler*, c.I, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998, s.34-35; E.Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi...*, s.129.

²⁰ İlay İleri, “Batı Gözüyle Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetlerinin Dil ve Eğitim Politikalarına Karşı Tepkiler”, *OTAM* (Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), sayı: 18, 2005, s.214.

²¹ Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri, 1908-1914*, Ankara: Ocak Yayınları, 1996, s. 483-484.

sistemit arsimor osman, të cilin do t'ia paraqiste për miratim Parlamentit. Dorëshkrimi i këtij Projektligji nuk ka datë, por ne i përmbahemi mendimit të studiuesit Kristaq Prifti, i cili shkruan se ai mund të jetë hartuar në verën e vitit 1909, pas ngjarjeve kundërrevolucionare të prillit të atij viti.²² Në hyrje të tij, ai shkruan me nota vlerësuese për sistemin arsimor austro-hungarez dhe duke marrë parasysh që edhe Perandoria Osmane ishte një shtet multietnik ashtu si Austro-Hungaria e paraqiste atë si shembull që mund të ndiqej edhe për organizimin e sistemit arsimor osman.²³ Projektligji i hartuar nga dr. I. Temo përmbante këto pika:

- 1) Arsimi fillor të ishte i detyrueshëm dhe i përgjithshëm, pa përjashtime dhe dallime kombëtare;
- 2) Mësimi në shkollat fillore të zhvillohej në bazë të programeve të hartuara nga Ministria e Arsimit;
- 3) Mësimet të bëheshin në gjuhën amtare, ndërsa gjuha osmane që ishte gjuhë zyrtare, të zhvillohej në një masë prej 7 orësh në javë;
- 4) Lëndë të tilla si historia, gjeografia, etj., të zhvilloheshin gjithashtu në bazë të programeve, të miratuara nga Ministria e Arsimit, por gjithnjë në gjuhën që do të dëshironin nxënësit;
- 5) Shkolla e përgjithshme fillore, pavarësisht se kujt kombësie i përkiste do të ishte nën kontrollin dhe inspektimin e Ministrisë së Arsimit;
- 6) Shpenzimet për shkollat fillore do të përballoheshin nga buxheti i shtetit;
- 7) Në qoftë se në fshatrat ose komunat, ku kishte më shumë se 40 fëmijë të hapeshin shkolla fillore, qoftë edhe në ndërtesa të gjetura nga vetë banorët, Ministria e Arsimit ishte e detyruar të dërgonte mësues për gjuhën osmane dhe për gjuhën lokale të vendit dhe t'i paguante ata nga buxheti i shtetit.

²² K. Prifti, *Doktor Ibrahim Temo...*, f. 254.

²³ *AQSH*, F. 19, D. 24, fl. 23-28. Projektligj mbi reformimin e sistemit arsimor osman i hartuar nga Ibrahim Temo, 1909; K. Prifti, *Doktor Ibrahim Temo...*, f. 254.

- 8) Të gjitha shkollat që do të pranenin programet dhe kontrollin e Ministrisë së Arsimit do të njiheshin si shkolla zyrtare, shtetërore.²⁴

Me këtë Projektligj, dr. I. Temo, mendonte se do të arriheshin dy objektiva kryesore: përparimi me hapa të shpejtë i Perandorisë Osmane dhe zhdukja e mosmarrëveshjeve ndërmjet popujve të ndryshëm të saj. Futja e gjuhës amtare në shkollat osmane, sipas tij, ishte një kusht i domosdoshëm për zbutjen e konfliktit ndërnacional në vend, ndërsa po të veprimej ndryshe shteti osman do të futej në kaos dhe do ta përfshinte një fatkeqësi e përgjithshme.²⁵

---

²⁴ *Po aty.*

²⁵ *Po aty.*

Hasan BELLO

SUMMARY

THE CONTRIBUTION OF DR. IBRAHIM TEMO IN REGARDS TO REFORMING THE OTTOMAN EDUCATIONAL SYSTEM

Throughout the 19th century the Ottoman Empire undertook several reforms in the administrative area, particularly in the educational system. In this regard, Ibrahim Temo gave a contribution of importance. However, his views were subjected to criticism because he accentuated the dire and neglected situation in which the Ottoman educational system was in at the time. In this regard, the study analyzes the personality of Ibrahim Temo and his lifetime contribution. Through various memorandums, published articles and political activity, Ibrahim Temo systematically displayed his stance in relation to the Ottoman educational system. He was particularly vocal in regards to the foreign schools opening throughout Albanian Vilayets, arguing that such acts are dangerous for the Albanian people and the Empire itself.